

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)
« ____ » _____ 20 ____ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача ступеня бакалавра психології

Матвієнко Вікторії Олександрівни

за темою «Психологічні особливості професійної ідентичності
студентів закладів вищої освіти»

(галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 053 «Психологія»)

Науковий керівник

кандидат психол. наук, старший викладач

Теслик Наталія Миколаївна

Підсумкова оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів ECTS _____

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні підходи до розуміння проблеми професійної ідентичності студентів ЗВО	6
1.1. Професійна ідентичність як характеристика процесу професіоналізації особистості	6
1.2. Роль самооцінки в професійному становленні особистості	12
1.3. Професійна мотивація як чинник професійної ідентичності студентів	18
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. Психологічна діагностика проявів професійної ідентичності студентів	21
2.1. Методичне забезпечення дослідження	21
2.2. Взаємозв'язки професійної ідентичності та самооцінки студентської молоді	23
Висновки до розділу 2	28
РОЗДІЛ 3. Програма розвитку професійної ідентичності студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки	29
3.1. Розвиток професійної ідентичності студентської молоді як психологічна проблема	29
3.2. Програма розвитку професійної ідентичності студентів з різним рівнем самооцінки та її апробація	32
Висновки до розділу 3	42
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	45
ДОДАТКИ	49

ВСТУП

Актуальність теми: На тлі сучасних суспільних змін саме молодь перебуває у найважчому становищі внаслідок нестійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають не адекватну реакцію на події навколишнього середовища. На даний час існує багато методів і підходів спрямованих на процес покращення професійної ідентичності рівня знань студентів, підвищення їх мотивації у навчанні та покращення власної самооцінки. Джерела професійної ідентичності формуються ще в ранньому дитинстві, коли особистість починає відокремлювати себе від інших людей, але змінюється протягом усього життя. Сензитивним періодом розвитку професійної ідентичності є професійне навчання у межах закладів вищої освіти.

Розвиток професійної ідентичності вимагає врахування особистісного розвитку, який безпосередньо пов'язаний із професійним. Самооцінка – це оцінка розуміння себе, усвідомлення своїх якостей, індивідуальності, думок, слів та вчинків серед інших. Таким чином самооцінка впливає на ефективність діяльності людини та оточуючих, труднощів із завданнями.

Опановування будови професійної мотивації студентів різних факультетів вузів, сприймання мотивів, які схиляють до роботи у сфері громадськості, здобуває переважного смислу, дозволить обґрунтовано вирішувати завдання підвищення призначення: правильно зорієнтуватися з вибором навчання, будувати професійну кар'єру.

Мета: визначити психологічні особливості професійної ідентичності студентів закладів вищої освіти.

Об'єкт: професійна ідентичність особистості.

Предмет: психологічні особливості професійної ідентичності студентів закладів вищої освіти.

Завдання:

- визначити професійну ідентичність в процесі професіоналізації особистості;
- виявити роль самооцінки в професійному становленні особистості;
- проаналізувати взаємоз'язки професійної ідентичності, професійної мотивації та адекватної самооцінки студентської молоді;
- розробити програму «Розвиток професійної ідентичності студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки» та провести її апробацію.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, узагальнення, систематизація наукових досліджень з даної проблеми;
- діагностичні: методика «Вивчення статусів професійної ідентичності» А.А. Азбель, А.Г. Грецов; методика «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А.А. Реана та методика «Самооцінка особистості» О.І.Моткова в модифікації Б.А. Сосновського;
- статистична обробка емпіричних даних за допомогою програми «Microsoft Excel».

Гіпотеза: розвиток професійної ідентичності студентів закладів вищої освіти пов'язаний із самооцінкою та професійною мотивацією у процесі професійного розвитку особистості.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були частково апробовані на VIII Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників «Соціальногуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства» (Суми, СумДУ, 16–17 квітня 2020 р.).

Теоретична значущість дослідження: розкриття досліджуваних понять сприяє розумінню процесів професійного становлення студентів закладів вищої освіти. Визначено, що професіоналізація студентської молоді має сприйматися як складноорганізована система, що вимагає комплексного та систематичного підходу до вивчення її проявів. Зокрема, доведено, що

вивчення професійної ідентичності вимагає врахування таких характеристик особистісного розвитку, як самооцінка та професійна мотивація.

Практична значущість: отримані дані розкривають зміст психологічних особливостей професійної ідентичності студента та виявляють взаємозв'язки із самооцінкою особистості. Розробка програми розвитку “Професійна ідентичність студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки” значима у психологічному супроводі діяльності ЗВО та може бути використана як у роботі зі студентами «групи ризику», так і в разі запиту з боку студента щодо труднощів професійного самовизначення. Виявлені взаємозв'язки можуть бути використані для психопрофілактичних та психокорекційних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного розвитку студентів.

Структура роботи: дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО

1.1. Професійна ідентичність як характеристика процесу професіоналізації особистості

Професіоналізація - оволодіння якою-небудь професією як своїм постійним заняттям, яка триває з обранням своєї професії і до закінчення трудової діяльності.

Основні напрямки професіоналізації:

1. Професіоналізуються всі пізнавальні процеси: професійне сприймання і професійна спостережливість, професійна пам'ять, професійна увага, професійне мислення. Формується професійна настанова на всі пізнавальні процеси.

2. Фахівець з вищою освітою крім оволодінням знаннями та навичками, повинен самостійно вдосконалюватися для досягнення своїх професійних цілей, плануючи свою діяльність, оцінюючи свої результати та корегую.

3. Особистість студента набуває професійну скерованість, що має такі прояви:

- професійна мотивація, суцільне позитивне ставлення, вподобання та інтерес до професійної діяльності;
- розуміння і прийняття професійних доручень з оцінкою власних розумінь та їх вирішень;
- бажання покращувати свою підготовку до професійної діяльності, збільшуються мотиви самоосвіти і самовиховання;
- проектування вдовольняти матеріальні й духовні потреби, займаючись працею в галузі своєї професії.

А.К. Маркова [16, с.210-214] запропонувала варіанти співвідношення соціального та професійного на прикладі особистісного і професійного самовизначення і саморозвитку:

1. Відношення до себе і навколишнього світу формується раніше за професійне самовизначення, що визначає вимоги до майбутньої професії.

2. В залежності від віку та природних здібностей людини формується подальше професійне самовизначення.

3. Зміцнення професійної самооцінки може вплинути на особистісне, що може привести до переоцінки відношення людини до самої себе.

4. При досягненні високого рівня професійної діяльності, у людини зростає рівень домагань і переводяться в стан дій індивідуальні здібності. Професія починає впливати на особистість людини.

5. На особистий розвиток і ставлення людини як професіонала впливають міжособистісні відносини, в які вступає людина під час трудової діяльності.

6. В процесі професійної діяльності перетворення одних мотивів на інші, або придушення одних іншими, змінюється або розвиваються інші особистісні якості.

7. Вид професії може визначати особистість людини. Схожі способи дій та умови праці, загальні цілі можуть визначати схожість професіоналів, формуючи схожість інтересів та манер спілкування.

8. Особистість частіше самовиражається в професійних захопленнях, рідше - поза ними.

9. Якщо особистість прагне реалізувати себе тільки в праці, то невдачі можуть привести до деформації професійної діяльності.

10. Протягом всього життя людина змінює свої життєві погляди, що приводить до корегування професійної діяльності і впливу на розвиток професійної особистості.

11. Перегляд людиною своєї особистості або нових потреб може привести до зміни людиною професії.

12. Як людина буде своє професійне життя залежить тільки від неї.

Серед зарубіжних періодизація професійного розвитку найпомітніше місце займає теорія Д. Сьюпера, в якій описаний процес формування професійної Я-концепції :

1. Перший етап - етап зростання (від народження до 14 років) – формується особистість дитини, регуляція поведінки та потреб.

2. Другий етап - етап дослідження (від 15 до 24 років) – формується уявлення про життєвий та професійний шлях, правила та обов'язки, взаємодія з друзями та дорослими. Стадія професійного навчання.

3. Третій етап - етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років) - людина прагне удосконалити свої психофізіологічні особливості професіонала.

4. Четвертий етап - етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років) тут спостерігається тенденція зберегти досягнуте кар'єрне положення. Професійний розвиток здійснюється в одному напрямі без виходу за рамки знайденого професійного поля.

5. П'ятий етап - етап спаду (після 65 років) – зниження фізичної активності, перебудова життєвих установ. Тут можливі виникнення потреби передавати свій досвід і зміна професійних ролей (наставник, експерт).

Професіоналізм безпосередньо пов'язаний з творчим відношенням до справи. Професіонал походить і народжується усередині самої роботи, на кожному її кроці. При цьому професіонал повинен уміти об'єднати в одній професії цілий комплекс спеціальних знань та трудових функцій, розвинути себе як особистість засобами професії, повисити соціальний престиж професії в суспільстві, а також інтерес суспільства до своєї професії.

Стосовно формування професійної ідентичності студентів серед науковців існують дві точки зору. Одна із них заснована на впевненості в тому, що лише в практичній діяльності відбувається формування професійної

ідентичності особистості. Із цього постає висновок, що в умовах ЗВО неможливо її сформувати.

Наявність сформованої професійної ідентичності забезпечує орієнтацію студентів у світі професії, професійному співтоваристві та дозволяє більш повно реалізувати особистісний потенціал у професійній діяльності, прогнозувати можливі наслідки професійного вибору і визначати перспективи власного професійного розвитку.

На думку інших дослідників таких як Г. Гарбузова, Є. Трандіна, Л. Шнейдер, у роботах підкреслено, що професійна ідентичність розвивається в ході навчання, та є одним із витоків її формування. Так, Л. Шнейдер виявляє, що під час навчання у ЗВО вибудовується міцна основа професійної діяльності, якщо студент осмислює свою належність до певної професійної спільноти; усвідомлює про успіхи та невдачі у майбутній професійній діяльності [27, с.64 -78].

Навчально- професійна діяльність студента є основним видом.

Н. Іванова виділяє три етапи становлення професійної ідентичності студентів ЗВО :

- 1) початковий вибір. Коли студент вперше знайомиться із професійною спільнотою;
- 2) підтвердження/заперечення первинного вибору. На даному етапі можуть значно змінюватися професійні вподобання студента;
- 3) втілення початкового вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід студента до уподібнення себе зі своєю професійною діяльністю.

Для отримання почуттів професійної ідентичності мета студента полягає у тому, що переміна від зовнішніх джерел підсилення також протилежному зв'язку професійної діяльності до внутрішніх джерел – це є підтримка самого себе.

На початковій стадії здобування професійної ідентичності студенту приділяють підтримку близькі люди та друзі.

Розглядається професійна ідентичність як динамічна структура, що розвивається і змінюється протягом всього життя людини. Професійна ідентичність визначається такими компонентами як екзистенційні, рольові та персональні само категоризації, що передбачає функціональне та екзистенційне споріднення людини і професії.

На думку вчених, що студенти створюють надзвичайну соціально – професійну групу, до якої входить упорядковане та цілеспрямоване придбання професійних знань та вмінь, а професійне навчання є досвідченим чинником професійно – особистісного самовизначення студентів.[6,с.315;26,с.67;27, с.24].

Професійна ідентичність є обов'язковою й невід'ємною складовою професіоналізму та водночас умовою його формування. Розвиток професійної ідентичності може відбуватися в таких напрямках: розвиток потреб та інтересів; допомога особистості в плані визначення того, ким людина себе бачить; відбувається все більш глибоке усвідомлення себе, своїх можливостей та потреб.

Аналіз досліджень Л. Шнейдер [32, с.64-78], А. Борисюка [6, с.325] дозволяє визначити такі функції професійної ідентичності: ідентифікація з професійною групою, само здійснення через розкриття свого функціонального потенціалу, самоповаги; особистісної безпеки і зниження рівня тривожності; самовдосконалення; професійного та особистісного зростання; структурування життєвого часу і простору; набуття особистого сенсу. У залежності від стадії професійного розвитку особистості відчуття професійної ідентичності може мати різний зміст, а засобами досягнення професійної ідентичності можуть виступати відповідні знання та здібності, які забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності [8, с.153 -156].

На думку Л. Шнейдера, що у студентів саме під час навчання утворюється основа трудової та професійної діяльності, і тому може бути подібним вибраній професії. [33, с.64 - 78].

Л. Є. Орбан-Лембрик [18, с.89 -127] та Л. Д. Столяренко [25, с. 224] зауважують, що соціалізація студентської молоді поєднується з навчанням у ЗВО та навчальною діяльністю студентів, що підтримує розбудову їх професійної самосвідомості. [25, с.224].

Е. Еріксон [34, с.216], вважає, що в юнацькому віці соціалізація будується навкруги кризи ідентичності, розвідування якої трапляється через опановування різних ролей та пошуків.

Під ідентичністю вчені (Н. В. Антонова, А. Ватерман, Дж. Марсія, Л. Е. Орбан-Лембрик, Л. Б. Шнейдер, Е. Еріксон та ін.) розуміють складний інтеграційний психологічний феномен, що складається з певних елементів; твердо прийнятий образ себе, що приймається індивідом відношенням до зовнішнього світу, почуття адекватності та стійким володінням власного "Я", невід'ємно від його змін і ситуацій. Вона переживається особисто, як почуття подібності і невпинності власної особистості [4, с.131-143; 32, с. 64 -78; 18, с.89 - 127; 34, с.216].

Започаткованість професійної ідентичності проваджується відчуттям захищеності, вірою в свої достеменні та ймовірні можливості, гордістю за свою професію, усвідомленням її вагомості та потрібності, задоволеності собою, досягненнями своєю працею. Це почуття ґрунтується на позитивному відношенню людини до обраної професії та професіоналізації у цілому як особистому розвитку та особистої потреби сучасності.

Отже, професійна ідентичність є совокупною характеристикою, яка відповідає за усвідомлення особистості своєї приналежності до певної професійної групи чи спільноти, допомагає розумінню трудових обов'язків, співвідношенню себе зі своєю справою та іншими людьми. Вибір майбутньої професії а також професійна підготовка є початком розвитку професійної

ідентичності особи. Професійна підготовка – це об'єднання знань, умінь та навичок, які дають можливість виконати певну роботу і є одним із елементів професійного розвитку людини

1.2. Роль самооцінки в професійному становленні особистості

XXI століття – це період розкриття творчого потенціалу людини. Людина усвідомлює навколишній світ не тільки як відображення зовнішніх об'єктів, а й спрямовує свій фокус на внутрішній світ та на власну діяльність.

Самосвідомість людини – це складний психічний процес, сутність якої полягає в тому, як особистість сприймає образи самої себе в різних ситуаціях її своєї діяльності і поведінки, її взаємодії з іншими людьми.

За внутрішнім устроєм самооцінка може мати різні рівні усвідомленості. Це пов'язано з тим, що ставлення до себе і самопізнання на яких формується самооцінка, також можуть виявлятися на різних рівнях усвідомленості. Тобто знання себе і ставлення до себе мають різні ступені яскравості та виразності.

Вони можуть існувати і в формі інтуїції – неясного усвідомлення, що не знайшло адекватного пояснення певного передчуття. Іноколи перевага нелогічного стану особистості в складі самооцінки позбавляє її внутрішньої логіки, співвіднесеності зі справжніми особливостями особистості.

Основою самооцінки є те як особистість сприймає самооцінку та систему цінностей. Розглядається як головний компонент я – концепції, самооцінка. Самооцінкою вважається особисте утворення, яке бере пряму участь в регуляції поведінки та діяльності людини, як незалежна характеристика, яка виникає при активній участі самої особи і відображенню її внутрішнього світу.

На думку дослідника Б.Г.Ананьєва [3, с.233], самооцінка є найбільш складним і різностороннім складником самосвідомості, тобто пізнання себе шляхом руху від поодиноких ситуаційних образів через вливання їх у цілісне утворення, оцінюванням іншими особами, які беруть участь у розвитку особистості.

У юнацькому віці відбувається формування стійкого уявлення про себе, виникає особливе відчуття себе стосовно суспільних критеріїв - відбувається самовизначення особистості.

Особливого значення набувають уміння людини адекватно сприймати складні ситуації, правильно оцінювати себе й свої вчинки.

Професійне самовизначення – це неупереджена оцінка своїх особливостей та професіональних якостей, які необхідні для вибору майбутньої професії.

Л.Б. Шнейдер вважає, що психолог, який має розвинуте професійне самовизначення буде мати, з точки зору, позитивний погляд щодо своїх ймовірних успіхів у майбутньому, матиме впевненість у своїй професійній значимості, вільний і відкритий у взаємодіях з іншими людьми. [32, с.64 - 78].

Юність – це період самоаналізу й самооцінки, що здійснюється шляхом порівняння себе реального з ідеальним «Я». Юнацький вік, згідно з позицією Е. Еріксона [34, с. 230], будується навколо кризи ідентичності, яка складається із серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень. Якщо юнакові не вдається подолати кризу самовизначення, він втрачає уявлення про самих себе та послідовність дій свого життя і подальший його ідентичності може йти за чотирма основними напрямками:

- 1) уникнення тісних міжособистісних відносин, напруженість, нерозуміння близьких, ворожнеча;

- 2) втрата відчуття часу, неможливість будувати послідовність свого життя;
- 3) неможливість розвередитись на головному у своїй діяльності, неможливість мобілізувати внутрішні ресурси а також зниження продуктивних та творчих здібностей;
- 4) відмова від самовизначення, формування негативу та вибір негативних образів для наслідування.

Особистості із заниженою самооцінкою зосереджуються на негативному баченні власних професійних перспектив, що заважає їм сформувати образ успішного професійного майбутнього. Вони можуть виражати неадекватні бажання до майбутньої професії.

На основі зіставлення себе реального та ідеального уявлення про себе , а також результатів своєї діяльності формується самооцінка. Вона є важливим чинником в регуляції навчальній діяльності, а також в трудовій. Самооцінка - це судження людини про свої здібності та якості в співвідношенні з певним зразком.

Низька самооцінка може виникнути з багатьох причин: її можна перейняти в дитинстві від своїх батьків, які не розібралися зі своїми особистими проблемами; через погану успішність; непристосованість у суспільстві та глузуванні однолітків; особисті проблеми що формують негативу думку про себе.

Самооцінка це складний елемент, який допомагає людині дізнатися про саму себе та свою значимість, що впливає на її ефективну діяльність. Відношення людини до самої себе є більш пізнім формуванням у системі світосприйняття, але вона займає особливе місце у структурі особистості.

Здатність особистості до самооцінювання та самоставлення – виняткове надбання людини, яка має можливість пізнавати та усвідомлювати себе як суб'єкта дій, стаючи об'єктом безпосереднього ставлення до самої себе. Підсумковим продуктом процесу самопізнання є, по-перше, динамічна

система уявлень людини про себе, свої можливості, якості і місце серед інших людей (І. С. Кон, Г. В. Лозова, О. О. Реан, І. І. Чеснокова та ін.); по-друге, те, чого досягає в своєму житті людина, у вирішальній мірі залежить від розвитку мотивації досягнення, що виявляється в сукупності спонукань, які викликають активність особистості та визначають її спрямованість[12, с.112].

Феномен самооцінки особистості вивчається протягом багатьох років, але в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених недостатня увага приділяється її зв'язку з мотиваційною сферою. На наш погляд, такий взаємозв'язок є запорукою активності особистості у досягненні успіхів у професійній діяльності.

І.С. Кон [12, с.154] визначає самооцінку як підсумкове визначення “Я”, яке визначає міру прийняття або неприйняття особою самого себе. Вона є основною внутрішньою мотивацією і пов'язана із процесом пізнання. Складова самооцінки виражена двома елементами – когнітивним (знання людини про саму себе) та емоційним (відношення людини до самої себе). Ці елементи завжди функціонують разом і не можуть бути представлено окремо. При надбанні знань про себе вони неминуче обростають емоціями.

Основу когнітивного компонента самооцінки складають операції порівняння себе з іншими людьми, зіставлення своїх якостей з виробленими еталонами. Існує кілька підходів до вивчення даного поняття. Одним із них є феноменологічний, який ґрунтується на досвіді психотерапевтичної практики.

На думку К. Хорні [28, с.125-134], на розвиток особистості значною мірою впливають соціокультурні умови. Дослідниця виділила дві потреби, що виникають у дитинстві: потреба у задоволенні основних біологічних потреб і потреба у безпеці. Головною в розвитку дитини К. Хорні вважала потребу в безпеці.

Дитина може мати свої власні думки і виражати себе як особистість, а також мати відчуття внутрішньої безпеки та свободи, якщо вона виховується в сім'ї, де панує любов, турбота та порозуміння. Це приводить до підвищення впевненості в себе, що є запорукою успіху у подальшому житті. Якщо ж дитина не відчуває себе в безпеці і не отримує порозуміння, то неї формується відчуття безпомічності, яке з віком може сприяти виникненню неврозу.

Оптимальною самооцінкою вважається «високий рівень» і «вищий середнього рівня», коли студент заслужено поважає себе, задоволений собою, а також «середній рівень», коли студент поважає себе, але знає свої слабкі сторони і прагне до самовдосконалення, саморозвитку. Але самооцінка може бути і занадто завищеною або занадто заниженою [28, с.135-138]. На основі неадекватно завищеної самооцінки в студента виникає неправильне уявлення про себе, ідеалізований образ своєї особистості і можливостей, своєї цінності для оточуючих, для спільної справи.

Досліджуючи, А. Адлер стверджував [2, с.57-62], що переживання неповноцінності бере початок ще в дитинстві. Дитина переживає довгий період залежності, коли вона беззахисна і для того, щоб вижити, повинна спиратися на батьків. Цей досвід викликає у дитини глибокі переживання, порівняно з іншими людьми у сімейному оточенні, більш сильними. Поява раннього відчуття неповноцінності свідчить про початок довготривалої боротьби за досягнення, а також прагнення до бездоганності. Однак, відчуття неповноцінності свідчить про початок довготривалої боротьби за досягнення вищості і за різними причинами може стати надмірним, тому з'являється комплекс неповноцінності – перебільшене відчуття власної слабкості й неспроможності.

В таких випадках суб'єкт ігнорує невдачі заради збереження звичної високої оцінки самого себе, своїх вчинків і справ. Відбувається гостре

емоційне відштовхування «всього», що порушує уявлення про себе. Сприйняття реальної дійсності спотворюється, ставлення до неї стає неадекватним — суто емоційним. Раціональне зерно оцінки випадає повністю. Тому справедливе зауваження починає сприйматися як чіпляння, об'єктивна оцінка результатів роботи — як несправедливо занижена. Неуспіх сприймається як наслідок певних підступних дій чи несприятливих обставин, що жодною мірою не залежать від дій самої особистості.

Людина з завищеною самооцінкою не бажає визнавати, що вона сама призвела до цього, її лінощі, власні помилки, недостатність знань та здібностей, неправильної поведінки. Ігнорування невдач, спроби незграбного самовиправдання або дискредитація самих цілей діяльності призводить до важкого емоційного стану – афект неадекватності.

Якщо ж самооцінка людини змінюється у відповідності з реальним станом справ - вона підвищується у разі успіху то понижується при невдачах, все це може сприяти розвитку особистості так як їй потрібно прикласти максимум зусиль для досягнення поставлених цілей.

При завищеній самооцінці конфлікти виникають через зневажливе ставлення до інших людей і неповажне звертання до них, занадто різкі і необґрунтовані висловлювання на їхню адресу, нетерпимість до чужої думки, прояв зарозумілості і зазнайства. Низька критичність до себе заважає їм навіть помічати, як вони ображають інших зарозумілістю і незаперечністю суджень. Отже, самооцінка формується у два етапи та може бути оптимальною і неоптимальною. Занадто висока чи занадто низька самооцінка порушує процес самоуправління, викривляє самоконтроль.

Дослідження самооцінки студентів часто мають за мету встановити та проаналізувати зв'язки особливостей з різноманітними особистісними характеристиками. При вивченні студентів часто прослідковується зв'язок самооцінки з такою рисою – як тривожність, коли висока загальна

самооцінка і самоповага порівнюється з невисокою тривожністю, а невисока самооцінка – з підвищеною тривожністю.

Самооцінку студента визначає як успішно проходить процес його адаптації та прийняття ним соціальної ролі (I-II курси), а також прийняття ним професійної ролі (IV-V курси). Важливим моментом професійної адаптації особистості студента, яка починає відбуватися саме на III курсі, є професійне самовизначення студента. Головною характеристикою на цьому етапі навчання є прагнення особистості до більш повного прояву своїх здібностей та критичне відношення до себе як суб'єкта обраної професії [31, с.356-367].

Діяльність, що становить невід'ємний компонент самооцінки, виконує регулюючу функцію в самооцінці. Самооцінка є однією з ланок процесу саморегуляції діяльності та виступає тим утворенням у структурі особистості, яке піддається впливу ззовні.

Самооцінка впливає на вибір власних цілей людини, визначає характерні для неї емоційні та мотиваційні стани та ставлення людини до досягнутих нею цілей. Але можливо припустити, що деякі особливості її діяльності можуть впливають на самооцінку індивіда. [30, с.22].

1.3. Професійна мотивація як чинник професійної ідентичності студентів

Проблема мотивації - одна із найважливіших проблем психології. Мотивація навчання є одним із особливих факторів у структурі. Якщо вважати, що навчання це процес отримання досвіду, то саме мотив навчання є одним із головних мотивів людини, що зумовлює всю її активність.

Існує декілька досліджень, що вивчають важливість вивчення мотивів навчання. Вона є другою за значимістю після здібностей, який вивчає рівень досягнень. В навчальній мотивації відкриваються важливі моменти взаємодії людини і суспільства, в якому навчання набуває головного чиннику.

Мотивація - це циклічний процес безперервного взаємного впливу та перетворень, у якому суб'єкт дії та ситуація обоюдно впливають одне на одного, і результатом якого є реально простежена поведінка.

Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі.

На думку авторів С. Єрохін, Ю. Нікітін та І. Нікітіна, професійна мотивація складається з мотивації ініціації (схиляє до діяльності); мотивація селекції (спмагає до вибору мети); мотивація реалізації (регулювання та нагляд за виконанням певної дії); мотивація пост реалізації (забезпечує довершення дій та схиляє до інших дій) [11, с.20 -28].

До професійної мотивації входить три найважливіші комплекси: інтерес, обов'язок та самооцінка професійної здатності. Особистий інтерес (утворюється на основі процесів певної діяльності) охоплює професійно-специфічний інтерес (забезпечення основних функцій, що виявляють інтерес до результатів, процесів а також предметів даної послуги); загально професійний інтерес (виникає у принадності до ознак професії); романтичний інтерес (грунтується на виникненні певної професії) [35, с.110].

Ємельянова О., вважає, що мотивація до самопізнання має вплив на розвиток професійної ідентичності; осмислення власних потреб та можливостей; засновування позитивних образів професійного майбутнього [8, с. 153 - 156].

За допомогою прогнозу методики, котрі застосовуються для досліджень інтересів та бажань особи, що навчається установкам, ціннісних орієнтацій [5, с. 80-88].

Професійна ідентичність може виступати як критерій професійного розвитку та свідчити про прийняття людиною:

- себе як професіонала (близькість уявлень про власні особистісні якості та якості, притаманні професіоналові);
- утіха працею (оцінка задоволеності людини умовами та змістом праці, рівнем оплати, взаємовідносинами в колективі, можливостями просування по службі тощо);
- системи норм і цінностей, характерних для даної професійної спільноти (оцінка ставлення людини до норм і цінностей, традицій і ритуалів, характерних для кожної професійної спільноти).

Висновки до розділу 1

На етапі навчання у закладах вищої освіти студентська молодь перебуває у процесі активного професійного самовизначення. У процесі професійного становлення особистості найважливішу роль відіграє позитивне ставлення до професії, оскільки це детермінує визначення кінцевої мети підготовки. Формування позитивного сприйняття професії є важливим чинником підвищення учбової успішності студента, але воно не має істотного значення, якщо не підкріплюється компетентним уявленням про професію і погано пов'язано із способом оволодіння нею.

Важливим чинником регуляції діяльності, в тому числі й навчальній, є самооцінка, яка являє знання про себе, поєднане з певним ставленням до себе.

Професійна мотивація посідає особливе місце у структурі мотивації. Студенти із заниженою самооцінкою концентруються на негативному

баченні власних професійних перспектив, що викликає труднощі під час побудови ідеального образу успішного професійного майбутнього.

Теоретичний огляд джерел доводить, що досягнення поставленої мети вимагає емпіричного дослідження проблеми.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ПРОЯВІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ

2.1. Методичне забезпечення дослідження

Для проведення дослідження означеної проблеми сформована вибірка із 70 студентів ЗВО віком від 17 до 21 років. Серед учасників дослідження представлено дві групи, а саме: 34 студенти Сумського державного університету (далі – перша група) та 36 студентів Сумського медичного коледжу (далі – друга група), проте рівності вибірки у гендерному аспекті нами не вдалося дотримуватися, тому аналіз отриманих даних за цим параметром не проведений. У процесі роботи нами було розроблено наступну поетапну роботу:

- перший етап був спрямований на підбір діагностичного інструментарію: визначення статусу професійної ідентичності методика «Вивчення статусів професійної ідентичності» А.А. Азбель, А.Г. Грецов; на мотивацію методика «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А.А. Реана та на визначення самооцінки особистості методика «Самооцінка особистості» О.І. Моткова в модифікації Б.А. Сосновського;

- на другому етапі проведено емпіричне дослідження студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки, професійної ідентичності та мотивації. Обробка результатів здійснювалася за допомогою електронної програми «Microsoft Excel», представлено результати у вигляді діаграм і таблиць, було проведено аналіз отриманих нами результатів на основі яких сформульовані висновки;

- на третьому етапі - співставлення результатів дослідження із гіпотезою роботи.

Методика «Вивчення статусів професійної ідентичності» А.А. Азбель, А.Г. Грецов має на меті виявлення статусів професійної ідентичності.

Методика складається з 20 пунктів, по кожному з яких можливі чотири варіанти відповідей: a, b, c, d. Методика має чотири шкали : невизначена, нав'язана, мораторій та сформована. Кожен варіант відповіді оцінюється в 1 або 2 бали за однією з шкал відповідно до наведеного нижче «ключем», бали підсумовуються. Чим вище сума балів, набрана вами по кожному з статусів, тим більшою мірою судження про нього застосовні до вас.

Методика «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір в модифікації А.А. Реана призначена, щоб визначити рівень вираженості трьох компонентів мотивації професійної діяльності (внутрішньої мотивації, зовнішньої позитивної і зовнішньої негативної мотивації).

Прочитавши 7 тверджень, необхідно вказати на скільки досліджуваний виражає компоненти мотивації професійної діяльності по 5 бальній шкалі : 1

- в дуже незначній мірі; 2 - в незначній мірі; 3 - в не великий, але і не малій мірі; 4 - великою мірою; 5 - в дуже великій мірі.

Також була використана методика «Самооцінка особистості» О.І. Моткова в модифікації Б.А. Сосновського, яка дозволяє вивчати загальний рівень самооцінки позитивного розвитку особистості, самооцінку окремих факторів і якостей особистості, а також її адекватність або неадекватність.

Методика містить 24 фактори: моральність, воля, самостійність і почуття реальності, креативність, гармонійність, екстраверсія, загальна самооцінка позитивності розвитку особистості. Необхідно вибрати шкали можливих відповідей: 1 - дуже слабка вираженість якості; 2 - слабка вираженість якості; 3 - середня вираженість якості; 4 - висока вираженість якості; 5 - дуже висока вираженість якості.

На завершальному етапі дослідження було проведено обробку даних за допомогою електронної програми «Microsoft Excel», представлено результати у вигляді таблиць та діаграм, проведено аналіз отриманих результатів і на основі цього сформульовано висновки.

2.2. Взаємозв'язки професійної ідентичності та самооцінки студентської молоді

В результаті діагностичного дослідження отримані дані про загальний рівень професійної ідентичності студентів, професійної мотивації із урахуванням впливу самооцінки.

У дослідженні були використані наступні методи обробки результатів:

- 1) Показники центральної тенденції (середнє, мода, медіана).
- 2) Показники розкиду (стандартне відхилення).
- 3) Показники розкиду (коефіцієнт варіації).
- 4) Значення критеріїв (критерій Стьюдента).

5) Коефіцієнт зв'язку (кореляція Пірсона).

Проведене емпіричне дослідження виявило наступні особливості студентів ЗВО.

Отримані результати за методикою «Вивчення статусів професійної ідентичності» А.А. Азбель, А.Г. Грецов були умовно проранжовані за середньозваженими показниками. У таблиці 1 наведено дані про середнє значення та розсіювання показників статусу професійної ідентичності по першій групі та по другій групі студентів (див. додаток А, Б).

У студентів першої групи найбільший результат по професійній ідентичності припадає на «сформована професійна ідентичність». Ці студенти характеризуються тим, що вони готові зробити усвідомлений вибір подальшого професійного розвитку або вже його зробили.

У студентів другої групи незначна відмінність із показниками середнього значення студентів першої групи. Показник нав'язана професійна ідентичність має однакове середнє значення. Це стан характерно для людини, яка вибрала свій професійний шлях, але зробив це не шляхом самостійних роздумів, а прислухавшись до думки авторитетів: батьків або друзів.

Таблиця 1

Середньозважений показник статусу професійної ідентичності студентів

Групи порівняння	Невизначена професійна ідентичність	Нав'язана професійна ідентичність	Мораторій професійної ідентичності	Сформована професійна ідентичність
Перша група	3,65	4,62	7,71	9,00
Друга група	4,22	4,69	6,78	9,81
Загальна вибірка	3,94	4,66	7,23	9,41

У студентів обох груп переважає «сформована професійна ідентичність». Цим статусом володіють юнаки і дівчата, які пройшли через

«кризу вибору» і самостійно сформували систему знань про себе і про своїх професійних цінностях, цілях і життєвих переконаннях. У них присутня впевненість у правильності прийнятого рішення про їх професійне майбутнє. Вони можуть усвідомлено будувати своє життя, тому що визначилися, чого хочуть досягти.

А найнижчий результат - це “невизначена” стан професійної ідентичності. Даний стан властивий індивідам, що не мають незламних професійних цілей та планів, котрі стараються їх виконувати. За допомогою цього стану, припускається уникнення переживань з перспектив свого майбутнього.

Цілком можливо, що в подальшому житті це призведе до розчарування у зробленому виборі.

У таблиці 2 наведено дані про середнє значення та розсіювання показників рівня професійної мотивації обох груп (див. додаток В, Г) за методикою «Мотивація професійної діяльності» К.Замфір в модифікації А.А. Реана.

Таблиця 2

Середній показник професійної мотивації студентів

Групи порівняння	Внутрішня мотивація	Зовнішня позитивна мотивація	Зовнішня негативна мотивація
Перша група	4,56	3,69	3,26
Друга група	3,39	4,84	3,33
Загальна вибірка	4,47	3,76	3,30

У студентів першої групи найбільше переважає внутрішня мотивація - це бажання виконати певну діяльність заради самого процесу, відчуття

задоволеності та радості під час даної активності, а не для отримання винагороди внаслідок зовнішніх вимог.

У студентів другої групи переважає показник зовнішня позитивна мотивація – це виникає від зовнішніх впливів відносно індивіда, тобто поведінка мотивується зовні застосованими винагородами та / або покараннями та є визначеною зовні.

У студентів обох груп переважає показник внутрішня мотивація – це обумовленість поведінки чинниками, безпосередньо не пов'язаними з впливом середовища і фізіологічними потребами організму. Так внутрішня мотивація поведінки здійснюється заради себе самої і не може бути лише засобом досягнення зовнішньої мети.

У випадку, якщо зовнішні мотиви схиляють фактори, котрі практично не пов'язані із діяльністю (престиж або матеріальні чинники), то зовнішні мотиви не будуть підсилюватися внутрішніми мотивами, та забезпечувати насолоду від професії.

У таблиці 3 наведено дані про середнє значення та розсіювання показників рівня самооцінки обох груп (див. додаток Д, Е) за методикою «Самооцінка особистості» О.І. Моткова в модифікації Б.А. Сосновського.

Таблиця 3

Середній показник самооцінки особистості студентів

Групи порівняння	1	2	3	4	5	6	7
Перша група	3,79	3,38	3,61	3,59	3,53	3,65	3,58
Друга група	4,02	3,37	3,68	3,43	3,57	3,47	3,57
Загальна вибірка	3,91	3,38	3,65	3,51	3,55	3,56	3,57

Примітки: 1 – самооцінка моральності, 2 – самооцінка волі, 3 – самооцінка самостійності, 4 – самооцінка креативності, 5 – самооцінка гармонійності, 6 – самооцінка екстраверсії, 7 – загальна самооцінка особистості.

Самооцінка у студентів першої групи більш адекватна і гармонійна (більш реалістична), ніж самооцінка у студентів другої групи. У студентів другої групи вона в цілому завищена і відображає скоріше бажане, ніж дійсне.

Самооцінка у обох групах студентів формується і змінюється впродовж життя. За допомоги самооцінки чиниться процес діяльності та міжособистісною взаємодією. Індивід із позитивною самооцінкою гарно себе відчуває та впевнений у собі, добре ставиться та спілкується з оточуючими.

Самооцінка, а також особистість в цілому, стають щодо більш реалістичними і гармонійними.

За t-критерієм Стьюдента відмінностей між показниками першої та другої груп не виявлено.

Коефіцієнт варіації показує, яку частину середнє квадратичне відхилення становить від середньої арифметичної величини (у відсотках), тобто наскільки великим є відхилення по відношенню до середнього значення ознаки. Застосування коефіцієнту варіації демонструє дещо більший розкид даних серед студентів першої групи, що можна пояснити залученням до цієї групи студентів різних спеціальностей та за статтю.

За допомогою кореляційного аналізу (див. додаток Л) було виявлено більшу кількість значущих взаємозв'язків у загальній вибірці. Статус професійної ідентичності “Невизначений” має сильний негативний взаємозв'язок із “сформована” (-0,41; $p \leq 0,01$), ґрунтується на тому, що неможливо зробити усвідомлений вибір подальшого професійного розвитку, який досі має невизначений стан.

Також невизначений стан професійної ідентичності має негативну кореляцію з зовнішня негативна мотивація (-0,31; $p \leq 0,01$), що свідчить про те, що людина не спрямована на досягнення свого кінцевого результату або цілі. Невизначений стан професійної ідентичності також має негативний зв'язок із “креативність” самооцінки (-0,29; $p \leq 0,01$), це свідчить про те, що

людина не має здатність мислити вільно, знаходити свіжі ідеї, оригінальні рішення, швидко пристосовуватися до змін і нових обставин.

“Внутрішня мотивація” має позитивний зв’язок із “гармонійність” самооцінки (0,26; $p \leq 0,05$), це свідчить, що людина має завжди стан радості, задоволення від своєї справи та прагне її вдосконалювати.

“Нав’язана” професійна ідентичність має позитивну кореляцію із “зовнішня негативна мотивація” (0,24; $p \leq 0,05$), це свідчить, якщо у людини виникає проблема, яку потрібно вирішувати, спонукає дізнатися її причину і вирости над нею, тобто розвинути себе до такої міри, щоб ця проблема перестала бути. Також “нав’язана” професійна ідентичність має позитивний зв’язок із “самостійність самооцінки” (0,25; $p \leq 0,05$), це свідчить, що людина прагне до здатності здійснювати дії без сторонньої допомоги, своїми силами.

За даними кореляційного аналізу, значних відмінностей по першій та другій групі, було не виявлено.

Отже, висунуті припущення, що значущі взаємозв’язки достовірно корелюють з вищеперерахованими показниками професійної ідентичності, професійної мотивації та самооцінкою, що це пов’язано із мотиваційно-вольовою складовою особистості. Тому, чим вищий ступінь самооцінки, тим більше прагнення досягнути мети (у даному випадку, професійної ідентичності).

Висновки до розділу 2

У досліджуваних студентів за середньозваженими груповими показниками домінує сформована професійна ідентичність. Характеризується цей статус професійної ідентичності тим, що студенти спроможні зробити усвідомлений вибір подальшого професійного піднесення або вже його зробили. У них наявна впевненість у правильності прийнятого рішення про їх професійне майбутнє. Студенти можуть усвідомлено вибудовувати своє життя, тому що з’ясували, чого прагнуть досягти.

Також у середньо груповому розрізі домінує показник внутрішня мотивація – це обумовленість поведінки чинниками, безпосередньо не пов'язаними з впливом середовища і фізіологічними потребами організму. Внутрішня мотивація відображає потребу студента в розвитку і продуктивній реалізації свого творчого потенціалу. Вона характеризується прагненням виконати справу на високому рівні, де є можливість проявити свою особисту майстерність та індивідуальні здібності.

За допомоги самооцінки чиниться процес діяльності та міжособистісною взаємодією. Індивід із позитивною самооцінкою гарно себе відчуває та впевнений у собі, добре ставиться та спілкується з оточуючими, що її оточують. Студенти виявляють достатньо високий рівень до оволодіння майбутньої професії і виступають як стійка узгодженість основних елементів професійного процесу також високий ступінь самооцінки, більше прагнень досягнути мети.

На основі кореляційного аналізу визначено взаємопов'язаність досліджуваних показників, отже, професійна ідентичність, професійна мотивація та самооцінка особистості розвиваються у стійкому зв'язку.

РОЗДІЛ 3. ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО З РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

3.1. Розвиток професійної ідентичності студентської молоді як психологічна проблема

Людина прогресивно входить у світ професійної діяльності. Навчання у закладі вищої освіти - це один із головних етапів у професійній соціалізації, вагомий показник результатів це – набуття студентів особливих якостей, соціально – професійного мислення, активність та рівень навичок, що є значущими чинниками мотивації студентів. Професійна ідентичність має головний критерій успішності. [13; 4].

Більшість дослідників виділяють ідентичність як результат процесу (самопізнання, ототожнення, ідентифікації – відчуження) та підкреслюють її екзистенціальний характер поряд з функціональним. Л.М. Путилова визначає, що антропологічні критерії індивідуальної ідентичності, локалізовані людським тілом, продукують фізичні й ментальні та процеси самозбереження, саморегуляції, самоусвідомлення та самопізнання [20, с.34].

Вибір ідентичності є потужним мотиватором, він безпосередньо впливає на мотиваційну сферу особистості, зокрема в усьому, що стосується її професійного розвитку. У такому випадку ідентичність, обрана особистістю, стає не просто орієнтиром, до якого вона прагне, а й рушійною силою професійної спрямованої активності у найширшому розумінні цього поняття. Для студентів типовим є внутрішньо особистісний конфлікт неадекватної самооцінки, що виражається в схильності применшувати оцінки самого себе, своїх достоїнств і вчинків. Вони відчують рольові конфлікти, в основі яких лежить відкидання власних вольових якостей.

В основі мотиваційних конфліктів студентів лежить незадоволеність існуючими емоційними зв'язками. Існують між статеві відмінності в

структурі внутрішньо особистісних конфліктів в юнацькому віці, які полягають в тому, що дівчата рідше відчують адаптаційний внутрішньо особистісний конфлікт; для юнаків більш характерні внутрішньо особистісні конфлікти, зумовлені відчуттям власної незначущості і неузгодженості уявлень про себе і уявленням про те якими бути [23, с. 245-249].

На думку К. Чарнецькі [29, с. 23], що професійний розвиток індивіда має: 1) особистий розвиток, що може спостерігатися протягом усього життя; 2) зміна професійних процесів та поведінки особистості; 3) об'єктивні зміни можна спостерігати, описувати та досліджувати.

Т. В. Скибо зауважує, що в психології поняття «особистісна ідентичність» пов'язане з проблемою свободи вибору і самовираження і проблемою формування «Я-концепції» особистості, а ідентифікація розглядається як базовий процес і механізм самопізнання [24, с.3].

Саме це підкреслює значущість вивчення розвитку особистості в системі процесів самобудови, прагнень індивіда визначитися в самонадлежності, співвідносити свій внутрішній світ із зовнішньою реальністю в умовах трансформації економічного, політичного, інформаційного та соціально-психологічного буття.

Серед науковців існують дві точки зору стосовно формування професійної ідентичності у студентів. Одна з них полягає в тому, що лише в практичній діяльності відбувається формування професійної ідентичності особистості.

У науковій літературі є різні точки зору з приводу того, кого саме можна вважати професійно-ідентичною особистістю. Так, Є. Єрмолаєва [9, с.56] у своїх наукових концепціях зазначає, що професійно-ідентичними можуть вважатися тільки професіонали, які володіють стабільною основою (реалізується за рахунок соціальних інститутів, що об'єднують людей у спільноту з розподілом ролей і функцій, з відтворенням суб'єктів праці та

трудових відносин у стійких формах навчання і закріплення знань) і перетворювальним потенціалом.

І. Родічкіна [22, с.226-229] також у своїх працях зазначає, що поняття «професійна ідентичність» стосується тієї категорії людей, для яких провідною основою ідентифікації є професійна праця. У цьому контексті професійна ідентичність є продуктом тривалого особистісного розвитку, який з'являється на достатньо високих рівнях оволодіння професією і виступає як стійка узгодженість основних елементів професійного процесу.

Науковець О. Трандіна, досліджуючи періодизацію професійного розвитку, що базується на досягненні особистістю певного рівня професіоналізму, відносить період професійного навчання у вищій школі до професіоналізму, що містить етапи адаптації до професії, самоактуалізації у професії, вільного володіння професією у формі майстерності [27, с.45].

На думку Г. В. Ложкіна професійна ідентичність має вузьке та широке пояснення. У вузькому сприйнятті вона спостерігається, як уявлення людини про самого себе. У широкому - професійна ідентичність виявляється у тому, ким себе бачить людина у професійній сфері чи суспільстві [14, с.48-55].

Г. В. Ложкін [15, с.123-130], вважає, що професійна ідентичність розвивається в межах цілісної ідентичності, що дає можливість людині усвідомити себе частиною якоїсь професії чи спільноти.

У дослідженні М. М. Абдуллаєвої професійна ідентичність операціоналізувалася як семантична близькість конструктів «Я сам» (уявлення про те, який я професіонал насправді), «Я ідеал» (яким би я хотів стати), «можливе Я» (яким я можу стати) [1, с.87].

Л. Г. Матвєєва зазначає, про набуття професійної ідентичності може відтворювати відчуття людиною власної компетентності, ефективності, особистої впливовості [17, с.13].

Основними аспектами у формуванні професійної ідентичності у психолога начального закладу є:

- 1) проаналізувати відповідність до психологічного профілю згідно опису певних професій та знайти можливості подолання зон невідповідності;
- 2) сприяти в адаптації в професійному середовищі;
- 3) у разі необхідності допомогти у повторному самовизначенні;
- 4) дати учням зрозуміти, як правильно розташувати пріоритети в виборі професії та виявити слабкі та сильні сторони цих пріоритетів, навчити їх в подоланні труднощів у процесі професійного становлення;
- 5) допомогти учням розвинути навички співвідношення себе до обраної професії;
- 6) навчити учнів закріплювати свої професійні досягнення. [21, с. 534].

3.2. Програма розвитку професійної ідентичності студентів з різним рівнем самооцінки та її апробація

Розвивальна програма “Професійна ідентичність студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки”

Для розвивальної роботи зі студентською молоддю нами була розроблена наступна програма.

Мета: розвиток професійної ідентичності у студентів ЗВО шляхом формування адекватної самооцінки.

Програма спрямована на вирішення наступних завдань:

1. Оволодіти конкретними психологічними знаннями з теми професійної ідентичності особистості;
2. Розвивати здатність адекватного самопізнання та рефлексії проявів самооцінки особистості;
3. Усвідомити місце індивіда на шляху власної професіоналізації, поставити конкретні професійні цілі відповідно до індивідуальних можливостей та потреб особистості.

Критерії добору в групу: до досліджуваної групи відносимо студентів різного віку незалежно від спеціальності підготовки.

Форма корекції: групова.

Розвивальна програма розрахована на 4 заняття, кожне заняття тривалістю до 60 хвилин. Тривалість заняття визначається залежно від ступеня залучення в процес, індивідуальних потреб клієнта. Заняття рекомендовано проводити двічі на тиждень. Кількість учасників в групі допустима від 3 до 20 осіб.

Структура занять:

Всі заняття мають однакову структуру, містять вступну, основну тематичну та завершальну частини. При цьому, можливо, міняти місцями або опускати окремі його компоненти, виходячи з більш конкретних цілей, завдань кожного заняття.

Завдання програми:

- 1) психодіагностика статусу професійної ідентичності, проявів професійної мотивації та рівня самооцінки учасників;
- 2) забезпечення атмосфери довіри, внутрішньої готовності учасників до розвитку;
- 3) сприяння формування мотивації особистісного розвитку у професійній сфері;
- 4) перевірка ефективності реалізації програми.

Для нашого емпіричного дослідження були підібрані методики, які спрямовані на діагностику різних аспектів досліджуваних, а саме: 1) методика дослідження статусів професійної ідентичності А.А. Азбель, А.Г. Грецов; 2) методика вивчення професійної мотивації К. Замфір в модифікації А. А. Реана; 3) методика «Самооцінка особистості» О.І. Моткова в модифікації Б.А. Сосновського.

За допомогою програми планується визначити професійну ідентичність особистості в процесі її професіоналізації, а також виявити роль самооцінки в

професійному становленні; бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності не зважаючи на свою самооцінку; усвідомлення власних професійних можливостей та визначення шляхів професійного зростання.

Зміст програми

Заняття № 1. Знайомство, встановлення рапорту, обговорення проблеми.

Мета: встановити стосунки, ознайомлення з правилами роботи, самопізнання учасників.

1. Вправа - привітання (5 хв.)

Мета: можливість вийти з власного “Я” подивитись на себе по іншому, створення позитивного емоційного настрою.

Хід вправи: пропонується учаснику назвати себе вигаданим ім'ям і тільки назване ім'я фігуруватиме у спілкуванні.

Учасник у ході роботи триматиме у руці талісман – іграшку серце, як символ доброти, тепла, любові.

2. «Правила групи»

У кожній тренінговій групі можуть бути свої правила, але ті, про яких будемо говорити ми, повинні лежати в основі нашої роботи.

Ці правила є універсальними:

- довірчий стиль спілкування;
- спілкування за принципом «тут і тепер»;
- персоніфікація висловлень;
- щирість у спілкуванні;
- конфіденційність усього, що відбувається в групі;
- визначення сильних сторін особистості;
- неприпустимість безпосередніх оцінок людину;
- різноманітність контактів і спілкування з різними людьми;
- активна участь в тому, що відбувається;

- повага промовця.

Інформаційний блок.

Поняття «професійна ідентичність» трактують як:

- «багатовимірний інтегративний феномен, що забезпечує людині цілісність, тотожність та визначеність в професійній діяльності»,
- «результат професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації, певний ступінь ототожнення - диференціації себе зі Справою та Іншими»,
- «стійке узгодження основних елементів професійного процесу»,
- «компонент особистісної ідентичності, що забезпечує професійну адаптацію»,
- «різний ступінь усвідомлення особистістю приналежності до певної професійної спільноти»,
- провідна характеристика професійного розвитку особистості, ступінь визнання себе в якості професіонала,
- усвідомлення своєї тотожності з професійним образом «Я»,
- «інтегративне поняття, що виявляє взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних та ціннісних особистісних якостей»,
- «автентичне занурення у професійну самореалізацію та результат успішного процесу самоактуалізації».

3. Вправа «Мій настрій» (7 хв.)

Мета: зняття внутрішньої напруги, рефлексія настрою.

Хід вправи: намалюй свій настрій - таке, яке воно є прямо зараз. Може, воно буде схоже на погоду, або на пейзаж, або це буде абстрактний малюнок, щоб він повністю відображав твій стан.

Питання: опиши свій настрій словами - яке воно? Сумне або веселе? Як ти думаєш, що вплинуло на твій малюнок? Розкажи, що ти відчував у процесі створення роботи, до її початку, а також після її завершення.

4. Вправа «Хто Я?» (15 хв.)

Мета: сприйняття розвитку самосвідомості і виявленню свого справжнього Я. Вона ґрунтується на тому припущенні, що ти наче цибулина, маєш безліч «оболонок», які ховають центральну «серцевину». У ході виконання цієї вправи шляхом послідовного запитування: «Хто я?» – ти поступово наближаєшся до свого справжнього Я.

Хід вправи: обери місце, де тобі ніхто не заважатиме. Візьми аркуш паперу, угорі постав дату й напиши запитання: «Хто я?». Нижче запиши, свою відповідь. Вона має бути відкритою і чесною. Потім, роблячи періодичні паузи, продовжуй подумки ставити собі це запитання і записуй відповідь.

Питання: опиши, що ти відчував у процесі виконання вправи? Чи сподобалась тобі ця вправа?

5. Релаксація (10 хв.)

Звучить тиха, спокійна музика. Учасники заплющують очі, розслаблюються і уявляють себе на галявині різноманітних квітів.

Заняття № 2. Самооцінка та впевненість.

Мета: робота над формування адекватної самооцінки та впевненості у собі.

1.Вправа “Мій портрет в променях сонця” (15 хв.)

Мета: визначити свої особливості.

Хід вправи: намалюй сонце, в центрі сонячного кола напиши своє ім'я або намалюй свій портрет. Потім намалюй промені і уздовж променів напиши свої достоїнства, все гарне, що ти про себе знаєш. Постарайся, щоб променів було якомога більше.

Питання: чи вдалося отримати задоволення від роботи? Які почуття наповнювали тебе в процесі роботи? Що відчуває сонце? Які почуття викликає у тебе робота зараз?

2.Вправа «Я це Я» (20 хв.)

Мета: самопізнання через творче самовираження учасників.

Хід вправи: ведучий пропонує учаснику задати собі питання «З чим я себе асоціюю», при цьому взяти свій фотоапарат, пройтися по кімнаті, в якій він знаходиться, не виходячи за її межі і зробити 5 фотографій. Необхідно сфотографувати 5 предметів, елементів, явищ, які на твій погляд можуть відповідати на питання «Це точно Я». Всі ці предмети, явища або речі будуть асоціюватися у тебе з самим собою.

Питання: які якості ти відбив на перших п'яти фото? Що насправді визначає твою самооцінку, рівень до себе?

3.Вправа «Могутність» (15 хв.)

Мета: знайти свої вміння.

Хід вправи: учаснику пропонується закінчити речення «Я можу...» (не менше 20 речень). Підкресли ті, які можеш лише ти або деякі твої знайомі. Зачитай свої «можу».

Ведучий: «Як ти вважаєш, що таке могутність?» Правильно, це уміння. І чим більше їх у людини, тим вона могутніша, тим більше вона може, вмє робити творити, створювати. Будь же сильним, могутнім, навчайся створювати, творити і прагнути довести кожне діло до кінця». Закінчіть речення «Я зможу...» – 5 хвилин.

Питання: які асоціації у тебе виникали із цим завданням? Чи складно було його виконувати? Які труднощі у тебе виникали?

4. Релаксація. Вправа “Корабель і вітер” (5 хв.)

“ Уяви собі, що твій вітрильник пливе по хвилях, але раптом він зупинився. Давайте допоможемо йому і запросимо на допомогу вітер. Вдихни в себе повітря, сильно втягни щоки... А тепер голосно видихни через

рот повітря і нехай вирветься на волю вітер, який підганяє корабель. Давайте спробуємо ще раз. Я хочу почути, як шумить вітер!” Вправу можна повторити три рази.

Заняття № 3. Підвищення самооцінки.

Мета: оптимізувати підвищення самооцінки.

1.Вправа «Мовна креативність» (8 - 10хв).

Мета: розвиток мовної креативності, зняття емоційної тривожності.

Хід вправи: ведучий пропонує за 1 хвилину назвати якомога більше іменників (ведучий ставить за кожне вимовлене іменник - паличку у себе в записках). Порахувати. Важливо уникати іменників однієї лексико-семантичної групи (наприклад: тільки імена, тільки міста, тільки тварини тощо). Далі потрібно за 1 хвилину, відповідно, назвати якомога більше прикметників і дієслів.

2.Вправа «Я маленький чарівник» (20 хв).

Мета: розвиток впевненості в своїх силах.

Хід вправи: зараз ти познайомишся з мандалою. Мандала - це коло, це досконалість, єдність, гармонія.

Уяви, що ти потрапив у казкову країну, де дуже багато маленьких чарівників. І тобі як маленькому чарівникові необхідно створити різнокольорову мандалу, яка буде приносити тобі радість, сили і задоволення. За допомогою кольору спроектує ці стани на папір – відтвори його в колі. Прислухайся до себе і відтвори мандалу такою, якою ти її уявляєш.

Питання: подивися на свою мандалу. Назви її. Ім'я мандали має відображати твоє перше відчуття або емоцію від контакту з роботою. Уяви, що мандала каже, що б вона тобі сказала?

3.Вправа “ Формування себе” (10 -20 хв.)

Мета: вміння сприймати себе.

Матеріали: потрібен чистий аркуш паперу і ручка.

Хід вправи: розділи аркуш по вертикалі на три великих розділи. У першому з них потрібно написати в стовпчик 10 (не менше) імен реальних історичних особистостей, вигаданих персонажів книг, фільмів, мультфільмів – не суть важливо, реальні вони чи ні. Важливо інше – вони повинні тобі подобатися (діапазон: від подобається до “я захоплююся”).

У другому напиши у стовпчик (навпроти кожного імені) 2-3 якості, які тебе в цьому персонажі особливо приваблюють, захоплюють ...

Третій розділ особливий. Підрахуй повторювані якості з першого стовпчика і напишіть їх у порядку убивання. Наприклад, якщо слово “мужність” повторювалося три рази, слово “харизма” – п’ять разів, а “терпіння” – тільки один раз, то й записати потрібно в стовпчик: харизма, мужність, терпіння.

А тепер свіжим поглядом перечитай те, що ти написав. Що бачиш? По суті – це ти і є. Тому що подібне тягнеться до подібного – ти ніколи не вибрав б якості, які не звучали б в унісон з твоєю душею. Може ти здивуєшся тому, що побачиш, може ні, але це тепер твоє дзеркало. Всякий раз, коли ти сумніваєшся в собі – подивись в це дзеркало.

Питання: що саме навчила тебе ця вправа? Чи легко було пригадувати особистостей? Які враження виникали під час роботи?

4.Релаксація (5 хв.)

Звучить спокійна музика, учасник сидить закривши очі.

Заняття № 4. Формування вмінь.

Мета: закріплення позитивного ставлення до себе, формування вміння долати невпевненість.

1.Вправа «Я і мої маски» (20 хв.)

Мета: усвідомлення багатогранності свого «Я» в системі відносин з оточуючими, прийняття різних сторін свого «Я».

Хід вправи: маски здавна створювалися для того, щоб відобразити якийсь образ. Твоя маска повинна відображати, то, як ти бачиш себе сам. Намалюй на аркуші овал обличчя, очі, рот і зроби маску.

Питання: що це за маска? Як би ти її назвав, або охарактеризував? Що ти бачиш, коли дивишся на маску? Що маска тобі показує? Що їй хотілося б показати? Чого маска не хоче показувати? Чого маска боїться? Яке найзаповітніше у маски бажання?

Тепер створи маску як тебе бачать інші. Твоя маска повинна відображати те, що, на твій погляд, бачать в тобі - позитивні і негативні сторони. Я себе так презентую світу. Маска - це те, що дає можливість сховатися, «замаскуватися», не означити себе справжнього.

Питання: що це за маска? Як би ти її назвав, або охарактеризував? Що бачать друзі, коли вони дивляться на маску? Що маска їм показує? Що їй хотілося б показати? Чого маска не хоче показувати? Чого маска боїться? Яке найзаповітніше у маски бажання?

2.Вправа “Чарівна рука” (15 хв.)

Мета: навчити співвідносити хороші і погані якості в собі.

Хід вправи: перед тобою лежить аркуш жовтого паперу, обведи на аркуші свою руку. Напишіть на пальчиках хороші свої почуття, а на долоньці, то, що хотілося змінити в собі.

Питання: чи отримав ти задоволення від процесу? Які почуття виникали під час виконання завдання? Що відчуваєш, коли дивишся на свою роботу?

3.Вправа «Успіх у минулому» (10 хв.)

Мета: використання позитивних емоцій, які пов'язані з минулими успіхами, для формування нових мотиваційних відносин.

Хід вправи: згадай випадок зі свого життя, коли ти переживав(ла) значний успіх. Заплющ очі та уяви собі це яскраво. Створи картинку в

уяві. Зверни увагу на розмір, точність і якість цієї картинки, на ті рухи, звуки, переживання, котрі створюють або супроводжують її.

Далі поміркую про мету, якої ти прагнеш досягти. Уяви її чітко. Прокрути в уяві картинку - досягнення мети. Розмісти в уяві цю картинку туди ж, де була і попередня.

Твоє завдання полягає в тому, щоб ці дві картинки накласти одна на одну. Прагни пережити радість, задоволення від майбутнього успішного завершення справи (досягнення мети) так, як ти відчував(ла) це в минулому.

Питання: які почуття виникли під час завдання? Чи важко було це згадати?

4.Рефлексія, закінчення занять (10 хв.)

Обговорення, що ти навчився на заняттях, які в тебе залишилися враження.

Дана програма “Професійна ідентичність студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки” була реалізована у травні 2020 року в онлайн режимі зі студентами першого курсу на платформі Zoom.

Проведено чотири заняття, які спрямовані на наступні значимі завдання: знайомство, встановлення рапорту, обговорення проблеми; самооцінка та впевненість; підвищення самооцінки; формування вмінь.

Студенти активно приймали участь у програмі, обговоренні та реалізації своїх досягнень. Мали зворотній зв'язок у вигляді відео -, аудіо -, також текстовий матеріал, із можливістю пересилати відповідні файли із завданнями.

За допомогою цих занять можливо визначити професійну ідентичність особистості в процесі її професіоналізації, а також виявити роль самооцінки в професійному становленні; бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності, не зважаючи на свою самооцінку.

Учасники змогли оволодіти конкретними психологічними знаннями з теми професійної ідентичності особистості, розвивали здатність адекватного самопізнання та рефлексії проявів самооцінки особистості, вчилися ставити конкретні професійні цілі відповідно до індивідуальних можливостей та потреб.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі даної роботи ми розглянули розвиток професійної ідентичності студентської молоді як психологічну проблему. Основою становлення професійної ідентичності є взаємодія когнітивного, мотиваційного та ціннісного компонентів ідентичності. Розвиток професійної ідентичності студента має ґрунтуватися на нормалізації його власних оціночних суджень та стимуляції професійно-мотивуючих факторів особистісного становлення.

Розроблена розвивальна програма передбачає 4 групових занять та допускає участь студентів з різним рівнем самооцінки. За допомогою програми можливо визначити професійну ідентичність особистості в процесі її професіоналізації, а також виявити роль самооцінки в професійному становленні; бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності не зважаючи на свою самооцінку; усвідомлення власних професійних можливостей та визначення шляхів професійного зростання.

Проведена онлайн-апробація програми дозволяє говорити про перспективи подальшого підтвердження досягнутих емпіричних висновків. Оптимізація самооцінки студентів ЗВО прогнозовано позитивно впливає на професійний розвиток особистості.

Апробація розробленої програми засвідчила зацікавленість студентів у сприянні особистісному розвитку у даній сфері.

ВИСНОВКИ

У відповідності із завданнями дипломної роботи було зроблено наступні висновки.

Визначено поняття професіоналізація особистості, роль професійної мотивації та самооцінки особистості. У процесі професійного становлення особистості найважливішу роль відіграє позитивне ставлення до професії, оскільки це детермінує визначення кінцевої мети підготовки. Формування позитивного сприйняття професії є важливим чинником підвищення учбової успішності студента, але воно не має істотного значення, якщо не підкріплюється компетентним уявленням про професію і погано пов'язано із способом оволодіння нею.

Професійна мотивація посідає особливе місце у структурі мотивації. Студенти із заниженою самооцінкою концентруються на негативному баченні власних професійних перспектив, що викликає труднощі під час побудови ідеального образу успішного професійного майбутнього.

У досліджуваних студентів домінує сформована професійна ідентичність. Характеризується тим, що вони готові зробити усвідомлений вибір подальшого професійного розвитку або вже його зробили. У них присутня впевненість у правильності прийнятого рішення про їх професійне майбутнє. Вони можуть усвідомлено будувати своє життя, тому що визначилися, чого хочуть досягти.

Важливим чинником регуляції діяльності є самооцінка, яка являє знання про себе, поєднане з певним ставленням до себе. Формування самооцінки відбувається у процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Кожен успіх підтримує і навіть підвищує самооцінку.

Студенти виявляють достатньо високий рівень до оволодіння майбутньої професії і виступають як стійка узгодженість основних елементів професійного процесу також високий ступінь самооцінки, більше прагнень досягнути мети.

За даними кореляційного аналізу значущі взаємозв'язки достовірно корелюють з показниками професійної ідентичності, професійної мотивації та самооцінкою, це пов'язано із мотиваційно-вольовою складовою особистості. Тому, чим вищий ступінь самооцінки, тим більше прагнення досягнути мети (у даному випадку, професійної ідентичності).

Для того, щоб оволодіти конкретними психологічними знаннями професійної ідентичності особистості та розвивати здатність адекватного самопізнання та рефлексії проявів самооцінки особистості. Було створено розвивальну програму “Професійна ідентичність студентів ЗВО з різним рівнем самооцінки”. Програма базується на розвиток професійної ідентичності у студентів ЗВО шляхом формування адекватної самооцінки. Програма розрахована на 4 заняття, кожне заняття тривалістю до 60 хвилин.

Програма спрямована на розкриття кожного учасника; усвідомлення власних почуттів та поведінки; сприяння формування мотивації особистісного розвитку у професійній сфері; підвищення адекватної самооцінки особистості; аналізувати та виділяти негативні сторони своєї особистості.

Проведена онлайн-апробація програми у міні-групі засвідчила доцільність її застосування щодо студентів закладів вищої освіти як цільової аудиторії. Отже, є достатньо підстав для припущення, що професійна ідентичність набуває ознак тільки при наявності зазначених передумов самоствердження інтересу до змісту професійної діяльності і визнання власної схильності до мотивів ідентифікації. Таким чином, гіпотеза підтвердилася.

Перспективами подальших досліджень даної проблеми є поглиблення розуміння взаємозв'язків особистісного та професійного розвитку студентів закладів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаева М.М. Профессиональная идентичность личности: психосоматический подход. *Психологический журнал*. 2004. №2 Т.25. С. 86-95.
2. Адлер А. Наука жить. Пер. с англ. Е.О. Любченко. Киев:Port-Royal, 1997. 136 с.
3. Ананьев Б.Г. О проблеме современного человекознания. М.: Наука, 1977. 380 с.
4. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии. *Вопросы психологии*. № 1. 1996. С. 131–143.
5. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание. М., 1986. 234 с.
6. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально психологічний аналіз : монографія .Черкаси : Книги–XXI, 2010. 440 с.
7. Виготський Л. С. Криза семи років. Вікова та педагогічна психологія: хрестоматія. М: Академія, 2003. 367 с.
8. Емельянова О. Я. Формирование профессиональной идентичности с целью адаптации работника к деятельности по специальности. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Экономика и управление*. 2005. № 2. С. 153-156.
9. Ермолаева Е.П. Преобразующие и идентификационные аспекты профессиогенеза. *Психологический журнал*. 1998. № 4. Т. 19. С. 80–87.
10. Єгорова Є.В. Структура професійної ідентичності особистості: експериментальне дослідження. *Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України*. Київ, 2006. Вип. 30. С.350-360. URL: <https://rucont.ru/efd/518381> (дата звернення: 13.06.2020).

11. Єрохін С.А., Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В. Концепція професійної мотивації студентів як фактору конкурентності на ринку праці. *Юридична наука*. 2011. №1. С. 20-28. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/1123> (дата звернення: 12.06.2020)
12. Кон И.С. Психология юношеского возраста. Проблемы формирования личности : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. М.: Просвещение, 1979. 175 с.
13. Крисюк Г. Я. Психологічні особливості соціалізації студентської молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наук. праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. Т. 10, ч. 1. К., 2009. С. 229-238.
14. Ложкін Г. В. Сценарии формирования профессиональной идентичности. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць*. 2009. № 3(27). Ч.2.С.48–55.
15. Ложкін Г. В. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта. *Соціальна психологія*. 2008. № 3.С. 123-130.
16. Маркова А.К. Психология профессионализма. М., 1996 г. 312 с.
17. Матвеева Л.Г. Становление профессионального сознания клинических психологов: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. псих. наук: спец. 19.00.01. Южно-уральский гос.ун-т. Челябинск, 2004. 24 с.
18. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціально-психологічні проблеми соціалізації особистості. *Соціальна психологія : навч. посібник*. К.: Академвидав, 2003. 446 с.
19. Психология : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Ю. Л. Трофімов, М. І. Алексєєва, П. А. Гончарук та ін. За ред. Ю. Л. Трофімова. Вид. 3-є. стер.. К.: Либідь, 2001. 558 с.

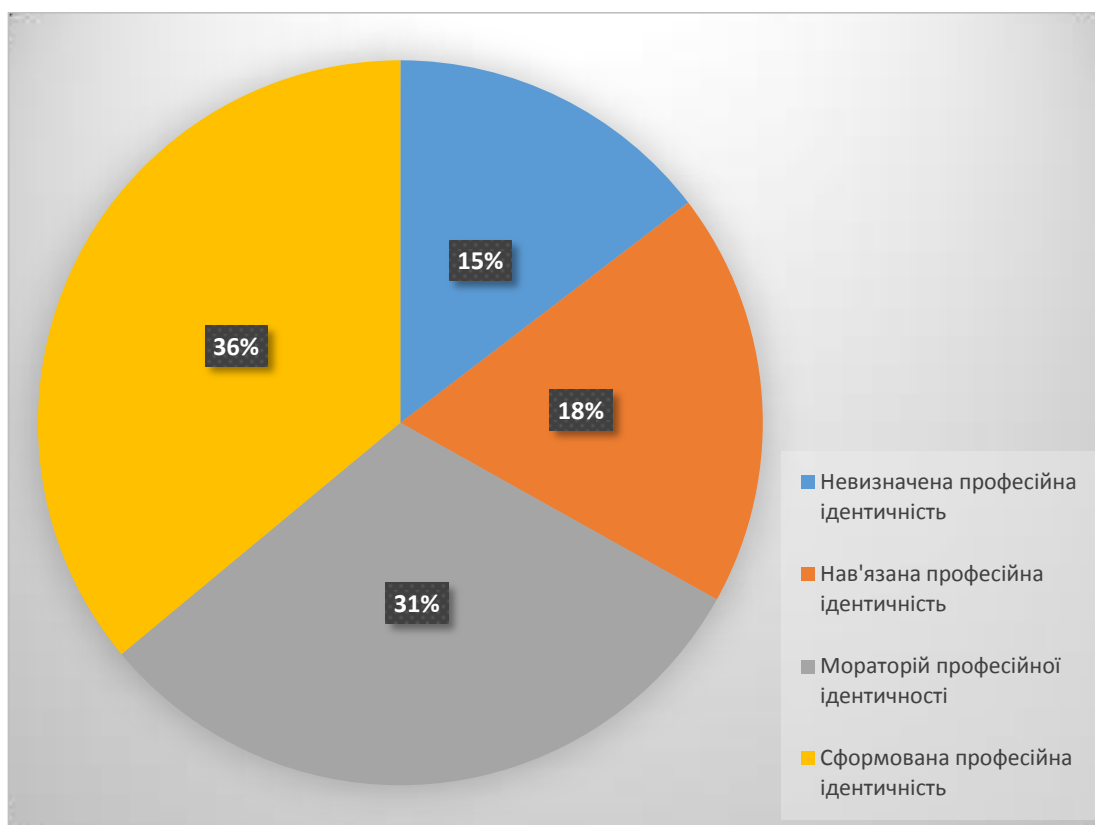
20. Путилова Л. М. Сущность самопознания в опыте ментальной идентификации: автореф. дис. на соиск. уч. ст. док. философ. н. М., 1999. 36 с.
21. Радзімовська О. В. Визначення ступеня прояву компонентів професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. К.: Інформаційно-аналітичне агентство 2012. Т.Х: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія, вип. 23. С. 547–559.
22. Родичкина И.И. Условия развития профессиональной идентичности в вузе. *Известия Российского гос. педагогического ун-та им. А. И. Герцена. Серия: психолого-педагогические науки*. 2008. № 12 (88). С. 226–229.
23. Сіврікова Н.В. Особливості прояву внутрішньоособистісних конфліктів у студентів різної статі. *Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції* / За ред. В.Є. Биданова, Н.А. Вахніна, О.А. Штайн. СПб: Гірничий університет, 2016. С. 245- 249.
24. Скибо Т. Ю. Педагогические условия становления профессиональной и личностной идентичности студентов колледжа : дис. канд. психол. наук : 13.00.01. Воронеж, 2004. 212 с.
25. Столяренко Л. Д. Педагогічна психологія. Вид. 2-ге, Перероб. і доп. Ростов н / Д .: Фенікс, 2003. 544 с.
26. Трандина Е. Е. Становление профессиональной идентичности у студентов юридического вуза: автореф. дис. на здобуття уч.степени канд.псих.наук:19.00.07. Ярославль, 2006. 215 с.
27. Трандина Е.Е. Становление профессиональной идентичности у студентов юридического вуза : дисс. на соискание научной степени канд. психол. наук : 19.00.07. Ярославль, 2006. 225 с.
28. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию. СПб., 1997. 316 с.

29. Чарнецкі Казимеж. Психологія професійного розвитку особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол.наук:19.00.07. К., 1999. 40 с.
30. Шафажинская Н.Е. Личностная и профессиональная самооценка студента педвуза. М.: Москва, 1986. 22 с.
31. Шибутани Т. Я-концепция и чувство собственного достоинства. Самосознание и защитные механизмы личности. Самара.: Изд. Дом «Бахрах», 2003. 650 с.
32. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность и память: опыт генетической реконструкции. *Мир психологии*. 2001. № 1.С.64-78.
33. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : автореф. дис. докт. психол. наук: 19.00.13 МГУ. М., 2001. 43 с.
34. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. А. В. Толстых общ. ред. и предисл.; А. Д. Андреева и др. пер. с англ.. М.: Прогресс, 1996. 344 с.
35. Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. С.Пб., 1994. 160 с.

ДОДАТКИ

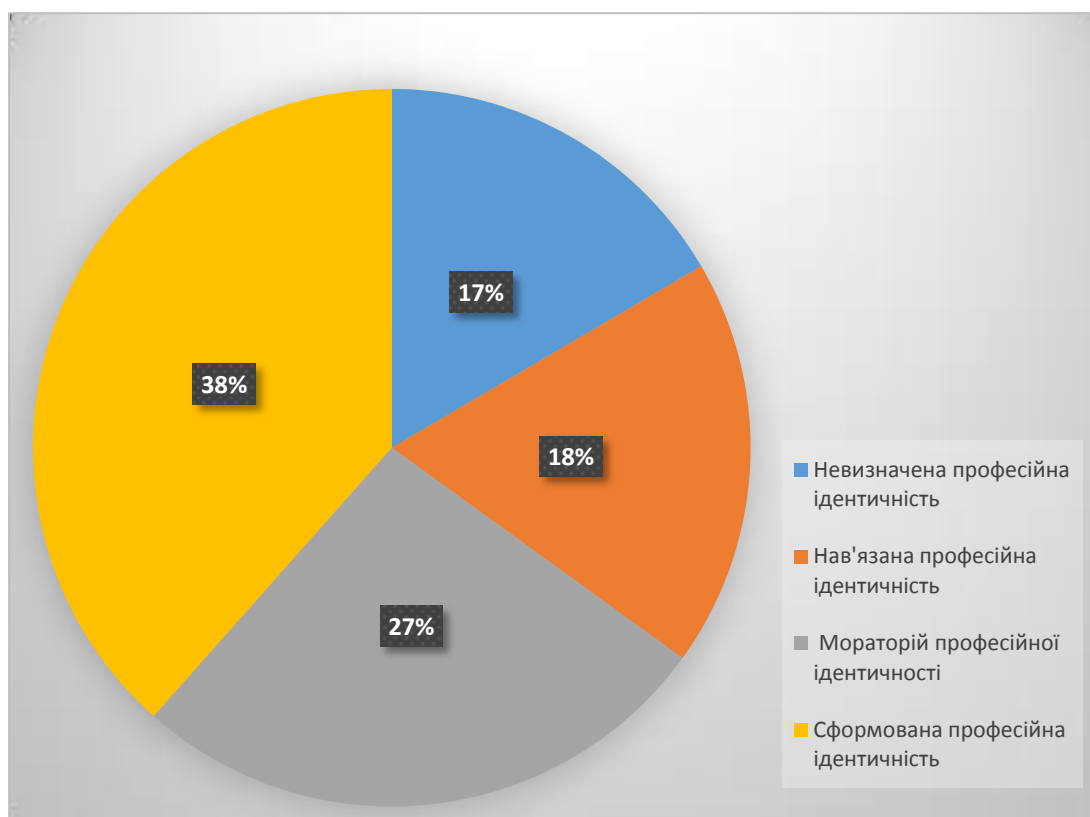
Додаток А

Середні показники статусу професійної ідентичності студентів СумДУ

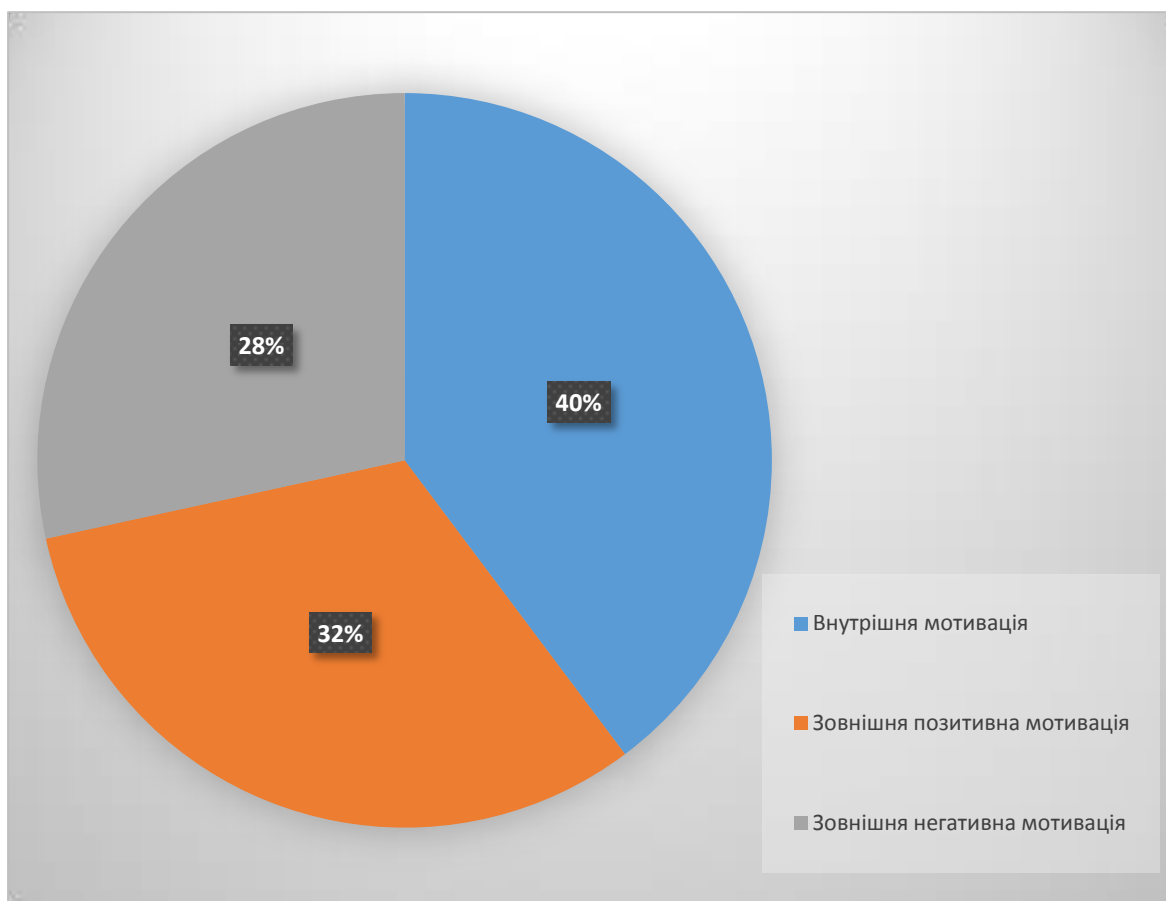
Додаток Б

Середні показники статусу професійної ідентичності студентів
Медичного коледжу

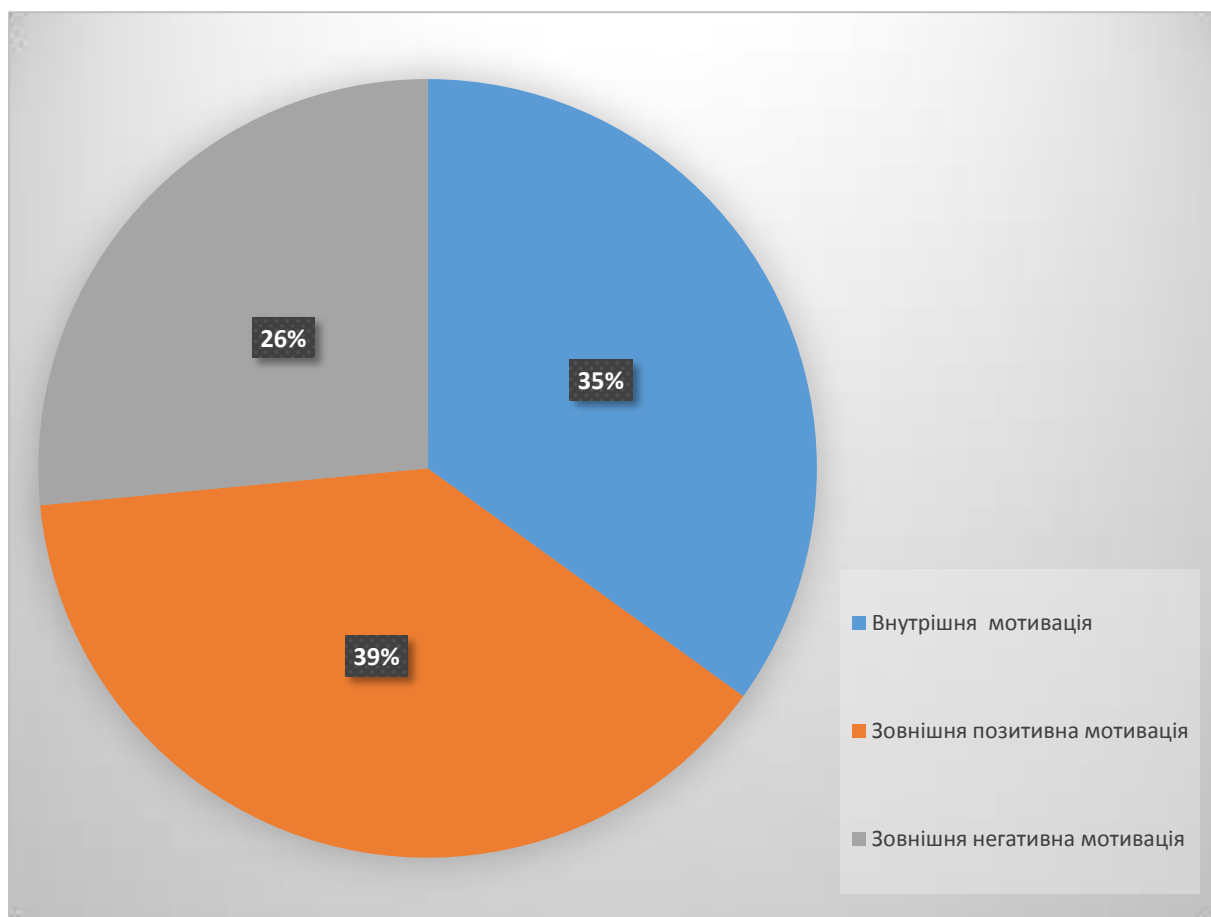
Додаток В

Середній показник професійної мотивації студентів СумДУ

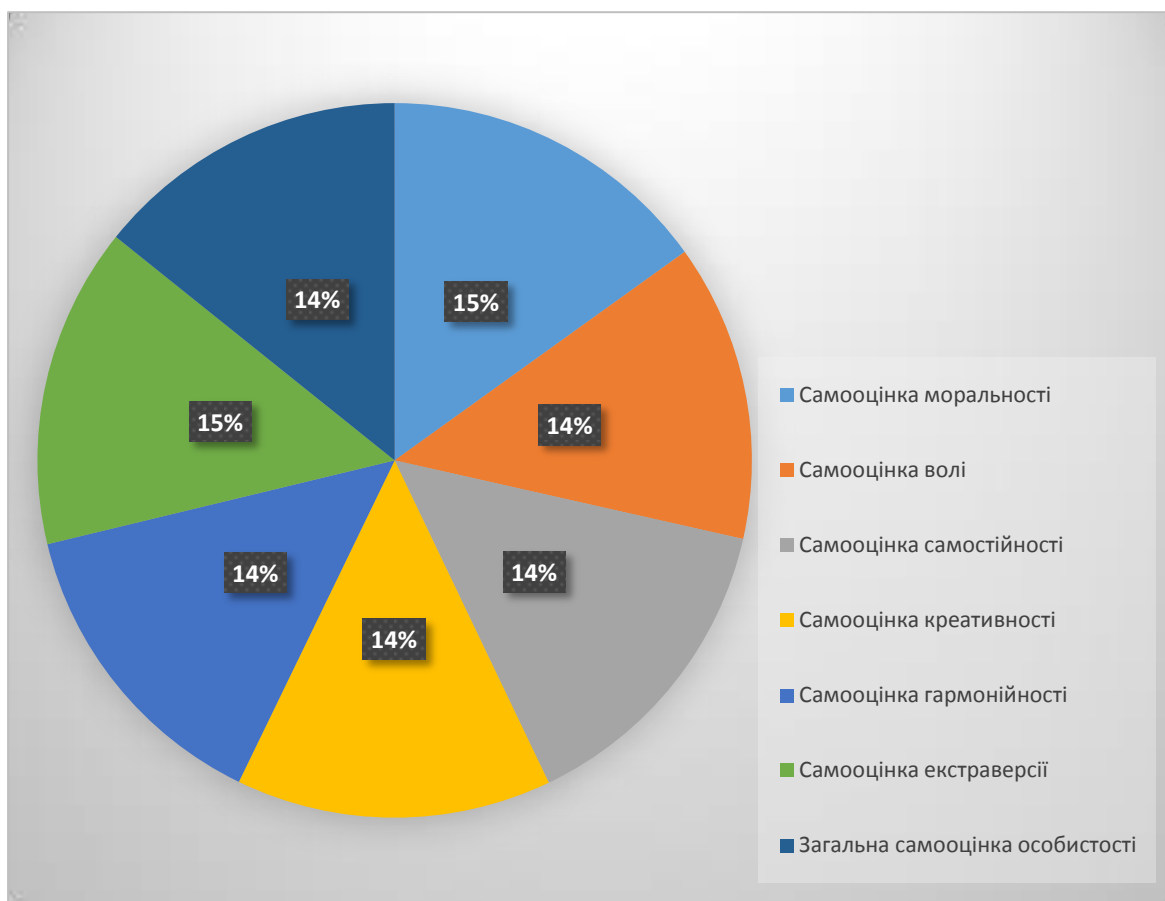

Додаток Г

Середній показник професійної мотивації студентів Медичного коледжу

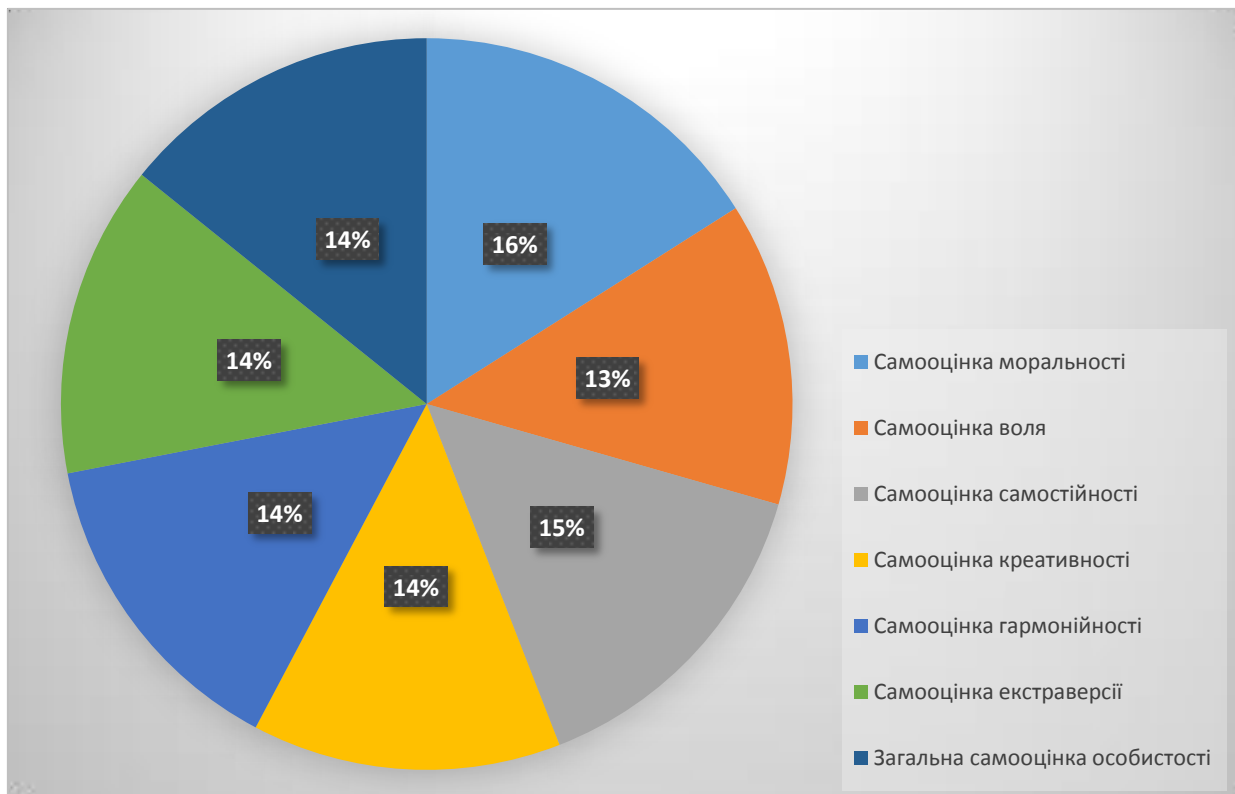

Середній показник самооцінки особистості студентів СумДУ

Додаток Е

Середній показник самооцінки особистості студентів Медичного коледжу

Додаток Ж

Коефіцієнт варіації показників статусу професійної ідентичності студентів

Групи порівняння	Невизначена професійна ідентичність	Нав'язана професійна ідентичність	Мораторій професійної ідентичності	Сформована професійна ідентичність
Перша група	61%	46%	25%	44%
Друга група	54%	36%	36%	36%

Додаток И

Коефіцієнт варіації показників мотивації професійної діяльності студентів

Показники	Внутрішня мотивація	Зовнішня позитивна мотивація	Зовнішня негативна мотивація
Перша група	9%	20%	28%
Друга група	15%	20%	30%

Додаток К

Коефіцієнт варіації показників самооцінки особистості студентів

Показники	1	2	3	4	5	6	7
Перша група	14%	16%	18%	20%	15%	16%	9%
Друга група	17%	16%	14%	23%	21%	17%	11%

Примітки: 1 – самооцінка моральності, 2 – самооцінка волі, 3 – самооцінка самостійності, 4 – самооцінка креативності, 5 – самооцінка гармонійності, 6 – самооцінка екстраверсії, 7 – загальна самооцінка особистості.

Додаток Л

Кореляційний аналіз показників загальної вибірки студентів

Показники		Статус професійної ідентичності				Професійна мотивація			Самооцінка						
		Невизначена	Нав'язана	Мораторій	Сформована	Внутрішня	Зовнішня +	Зовнішня -	Моральності	Волі	Самостійності	Креативності	Гармонійності	Екстраверсії	Загальна
Статус професійної ідентичності	Невизначена	1,00													
	Нав'язана	-0,19	1,00												
	Мораторій	-0,15	-0,02	1,00											
	Сформована	-0,41	-0,32	-0,60	1,00										
Професійна мотивація	Внутрішня	-0,21	0,08	-0,02	0,16	1,00									
	Зовнішня +	-0,17	0,15	-0,41	0,34	0,23	1,00								
	Зовнішня -	-0,31	0,24	0,37	-0,14	0,15	0,08	1,00							
Самооцінка	Моральності	0,11	-0,09	-0,30	0,17	-0,09	0,32	0,09	1,00						
	Волі	-0,09	0,31	0,03	-0,06	0,18	-0,15	-0,07	-0,24	1,00					
	Самостійності	-0,27	0,25	-0,09	0,15	0,13	0,19	0,11	0,00	0,33	1,00				
	Креативності	-0,29	-0,13	0,19	0,14	0,19	-0,09	0,06	-0,05	0,18	0,47	1,00			
	Гармонійності	-0,18	0,29	0,02	-0,04	0,26	-0,03	0,05	-0,05	0,57	0,52	0,30	1,00		
	Екстраверсії	-0,27	0,08	0,02	0,15	0,17	-0,04	-0,19	-0,35	0,53	0,21	0,31	0,38	1,00	
	Загальна	-0,23	0,14	0,05	0,05	0,22	0,08	0,01	0,10	0,61	0,64	0,64	0,68	0,53	1,00

Примітки: виявлені взаємозв'язки на рівні достовірності:

- $p \geq 0,01$
- $p \geq 0,05$